

Pukovnik u penziji
BOŠKO TODORVIĆ

Shematizam i voluntarizam u tumačenju diverzantskih dejstava

Dugo vremena sam se dvoumio da li da nastavim polemiku s potpukovnikom dr Ljubomirom Bošnjakom, autorom studije »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.« i članka »Shematizovan pristup u ocjeni studije...«¹ (riječ je o istoj studiji). Razloga za nedoumicu bilo je više. Ovdje bih pomenuo samo neke: Bošnjakovi stavovi, ton, terminologija i kvalifikacije koje daje meni i mojim stavovima, zauzetim u kritičkom osvrtu na njegovu studiju, u najmanju ruku neuobičajeni su za polemičke rasprave u »Vojnom delu«. Uzrok tome je, vjerovatno, nedostatak dokaza ili nedostatak kulture dijaloga.

To je bio razlog i za i protiv daljeg nastavljanja rasprave. Drugi značajniji razlog je voluntarističko shvatanje pristupa i metoda izučavanja pojava iz NOR-a i ratova uopšte, odnosno teorijskih uopštavanja i izvlačenja iskustava i pouka iz njih *a posteriori*, što može da izazove nedoumice kod mlađih ljudi koji se tek počinju ozbiljnije baviti teorijom ratne vještine. Nekorektnost u odgovoru Lj. Bošnjaka na moj kritički osvrt »Diverzantska dejstva i napadi — sličnosti i razlike«² uočljiva je već u samom naslovu Bošnjakova odgovora »Shematizovan pristup u ocjeni studije 'Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945'«. Iz naslova jasno proizlazi da sam ja u Bošnjakovim očima šematista, da robujem šemama, dogmama, da sam u suštini metafizičar, jer je, pozivajući se pri tome na stavove nekih uvaženih autora metodoloških studija i priručnika, »nedijalek-

¹ »Vojno delo« br. 1/1985, str. 140.

² »Vojno delo« br. 6/1984, str. 153.

tički gurati jednu autentičnu i samosvojnu praksu, kakva je oružana borba u NOR-u u sheme jedne teorije koja se izvlači iz konteksta vremena u kome je nastala».³

S tim u vezi podsjetio bih druga Bošnjaka na dve najvažnije stvari. Prvo, da se naučno-teorijska polemika, na koju, uvjeren sam, nas obojica pretendujemo, vodi jezikom argumenata i činjenica, tj. naučnim dokazima, a nikako jezikom etiketiranja i paušalnim frazama i ocjenama. Dobro je poznato da se u raspravama i polemikama etiketiranjem i frazeologijom uvijek služi ona strana koja nema dokaza za svoje stavove.

Drugo, ako se teži da se pojave i procesi u NOR-u klasifikuju, analiziraju i objasne saglasno standardima jedne uređene teorije, ne znači da je to shematizam. U protivnom, radi se o dilentatizmu, vulgarizovanju i proizvoljnosti u opisivanju stvarnosti.

Ostajući i dalje pri svojim stavovima, jer sam uvjeren da su činjenice o spornim pitanjima na mojoj strani, pokušaću da ih ukratko još jedanput istaknem i izložim još neke dokaze. Da bih to učinio sa što više sistematičnosti, držaću se redoslijeda datog u odgovoru Lj. Bošnjaka na moj kritički osvrt »Diverzantska dejstva i napadi — sličnosti i razlike«.

U uvodnom dijelu polemike »Shematizovan pristup u ocjeni studije 'Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945'«, Lj. Bošnjak navodi: »U kritičkom osvrtu 'Diverzantska dejstva i napadi — sličnosti i razlike'« pukovnik Boško Todorović je, uz 'pomoć' *istrgnutih citata* (podvukao B. T.) i autentičnih terminoloških oznaka iz opšteg presjeka i konteksta zbivanja i krivom interpretacijom teksta, pokušao da ospori, sa stanovišta ratne vještine, neke od rezultata moje studije... Međutim, shematizovanim pristupom i nekritičkim prenošenjem kategorija klasične vojne teorije i sadašnjih pogleda na ratnu vještinu narodnooslobodilačkog rata gubi se iz vida da je narodnooslobodilački rat, u suštini, jedinstvena, originalna, autentična, neponovljiva i iskustvena pojava».⁴ Valjda je drugu Bošnjaku kao istoričaru poznato da svaki pojedinačni rat ima neke svoje specifičnosti i da je neponovljiv. Znači li to da za svaki pojedinačni rat treba praviti posebnu teoriju ratne vještine, odnosno kategorijalni sistem i odgovarajuću terminologiju?

Naš narodnooslobodilački rat je odista bio i autentičan i originalan i, razumije se, po sebi — neponovljiv. Ali to ne znači da u pokušajima uopštavanja iskustava treba izbjegavati važeće kategorije ratne vještine, jer se ta autentična pojava može shvatiti jedino ako

³ »Vojno delo« br. 1/1985, str. 141.

⁴ Isto, str. 140.

se promišlja u kategorijama (a ne samo u predstavama, što neki istoričari u svojim deskripcijama najčešće čine). Druga je stvar to što se u tom ratu neke kategorije i pojmovi rednog i vrsnog nivoa pokazuju s drukčijim sadržajem i obimom, što podrazumijeva potrebu njihovog ponovnog definisanja, odnosno nedefinisanja ili je potrebno uvoditi u analizu nove pojave, ako se u tom ratu javlja neka nova stvar koja se ne može obuhvatiti postojećim kategorijalnim sistemom. Međutim, u mom kritičkom osvrtu najmanje je bilo riječi o logičko-kategorijalnom sistemu. Moja osnovna i suštinska zamjerka u tom kritičkom osvrtu na knjigu »Diverzantska dejstva u NOR-u 1941—1945.« sastojala se u tome što u toj knjizi u pojmovno-sadržajnskom pogledu nije jasno razlučeno opšte od posebnog, cjelina pojave od njenih dijelova, što je dovelo do zamjene teza i zamjene redoslijeda važnosti događaja, pa je tako ono što je pomoćno proglašeno glavnim, a ono je u narodnooslobodilačkom ratu uistinu bio osnovni sadržaj oružane borbe — masovne borbe, bojevi i operacije — stavljeno je u drugi plan. U cijelom mom kritičkom osvrtu dokazivao sam da je Lj. Bošnjak u svojoj knjizi »Diverzantska dejstva u NOR-u 1941—1945«, kada je u pitanju oružana borba, zamjenio redosljed, obrnuo odnose, što ga je dovelo do pogrešnog zaključka da su diverzantska dejstva u NOR-u činila glavni sadržaj oružane borbe, a znamo da nije bilo tako. Tvrdio sam i tvrdim da su u partizanskom načinu ratovanja masovne borbe i bojevi osnovni sadržaj oružane borbe i da su diverzantska dejstva bila najčešće samo elementi sadržaja (strukture) masovnih borbi, bojeva i operacija, što ne znači da u pojedinim slučajevima nisu bila i osnovni sadržaj pojedinih oblika borbenih dejstava. Time ja ne negiram značaj diverzantskih dejstava, ali ih postavljam na mjesto koje im realno i objektivno pripada u oružanoj borbi vođenoj na partizanski način ratovanja. Suštinska razlika u mojim i Bošnjakovim pogledima na oružanu borbu u narodnooslobodilačkom ratu ogleda se u različitom poimanju njenog glavnog sadržaja.

Na osnovu celokupne analize borbenih dejstava u našem narodnooslobodilačkom ratu i uporednih analiza tog rata i drugih ratova nije i ne može biti sporno da su masovne borbe, bojevi i operacije, izvođene na partizanski način ratovanja, bili njen glavni sadržaj, a da su diverzantska dejstva bila inkorporirana u masovne borbe, bojeve i operacije kao njihov značajan elemenat. Ljubomir Bošnjak i u svojoj knjizi i u odgovoru na moj kritički osvrt cijelu tu stvar vidi drukčije. On diverzantska dejstva vidi kao glavni sadržaj oružane borbe u partizanskom načinu ratovanja i stoga neke eminentno napadne bojeve i operacije proglašava diverzijama. U prilog ovoj tvrdnji navodim Bošnjakovu tezu u zaključku polemike »Shematizovan pristup

u ocjeni studije 'Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945'«. U toj tezi Bošnjak kaže: »Diverzantska dejstva je moguće organizovati u svim oblicima oružane borbe (partizanskom, kombinovanom i frontalnom). Do naročitog izražaja dolaze u partizanskom obliku oružane borbe, dakle, u najnepovoljnijim uslovima odnosa snaga i tehničkih sredstava. *Primjenom diverzantskih dejstava na cjelokupnom ratištu postiže se pokretljivost u taktičkim, operativnim i strategijskim razmjerama, nadoknađuje inferiornost u ratnoj tehnici i preuzima inicijativa*«⁵ (podvukao B.T). Iz navedenog citata nedvosmisleno proizlazi da Lj. Bošnjak poistovećuje partizanski način ratovanja, partizansku taktiku, operativnu i strategiju i diverzantska dejstva, odnosno da cjelokupna borbena dejstva reducira na diverzantska. Ostavljam čitaocima »Vojnog dela« da oni ocjenjuju koliko je Lj. Bošnjak u pravu.

Bošnjak kao bitnu razliku između diverzantskih dejstava oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije i diverzantskih akcija u okupiranim zemljama Evrope vidi u tome što su naša diverzantska dejstva bila autohtona. On kaže: »Za razliku od diverzantskih dejstava oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, diverzantske akcije u okupiranim zemljama Evrope (Francuska, Belgija, Danska, Norveška, Čehoslovačka, Poljska i dr.) nisu bile autohtone. One su, manje ili više, zavisile od spoljnog faktora i to kako u pogledu organizacije snaga i snabdijevanja diverzantskim sredstvima, tako i obima izvođenja, a tek u završnoj etapi drugog svjetskog rata dobile su pravi smisao«.⁶ Ova razlika je dobro uočena, ali je samo djelimično tačan iskaz, jer se ona ne odnosi samo na diverzantska već i na cjelokupna borbena dejstva, odnosno na partizansko ratovanje u cjelini. U tom okviru se može sagledati i specifičnost diverzantskih dejstava u NOR-u, koja se ogleda prije svega u masovnosti. Naša diverzantska dejstva bila su izraz našeg narodnooslobodilačkog rata, čija je osnovna baza bila masovnost, širina i opštenarodni karakter rata vođenog na partizanski način ratovanja, kao što su diverzantske akcije u drugim okupiranim zemljama Evrope bile izraz pokreta otpora koji su organizovani i vođeni u tim zemljama. Kada je o tome riječ, da kažem ukratko o Bošnjakovoj tvrdnji da je moja osnovna greška u tome što izjednačavam diverzantska dejstva sa oblicima otpora.⁷ Odmah da kažem da ja tako nešto nigdje nisam ni rekao ni napisao. Napisao sam slijedeće: »Upravo, svođenje na diverzantska dejstva mnogobrojnih i raznovrsnih formi i oblika

⁵ Isto, str. 149—150.

⁶ Isto, str. 143.

⁷ Isto, str. 144.

oružane borbe vođenih na partizanski način ratovanja, objektivno odgovara onim tendencioznim pokušajima izvana kojim se želi da se naš opštenarodni oslobodilački rat suzi, umanju njegov značaj i svede na pokret otpora koji se vodio u okupiranim zemljama Evrope protiv sila Osovine«. ⁸

Bošnjak u svom odgovoru na moj kritički osvrt dalje navodi: »Isto tako, ne sagledavajući jedinstvo fronta i pozadine u narodnooslobodilačkom ratu, on (Todorović) smatra da se 'partizanski način ratovanja može uspješno izvoditi samo na vlastitoj teritoriji i uz masovnu podršku stanovništva, a *diverzantska dejstva se izvode uglavnom specijalizovanim jedinicama i pretežno na tuđoj teritoriji*, sa čime se ne mogu složiti. Što se tiče diverzantskih dejstava to protivrječi i našem iskustvu iz NOR-a, a takođe i iskustvima iz drugih oslobodilačkih i revolucionarnih ratova novijeg datuma«. ⁹

Ovo je tipičan primjer kritike metodom istrgnutih citata iz šireg konteksta, kada oni dobijaju drugi smisao. I tu vidimo da ono što Bošnjak meni podmeće bez ikakvih dokaza, u stvari, on sam radi. Evo dokaza. Integralni tekst iz kojeg su istrgnuti gornji citati glasi: »Sva do sada poznata teorijska razmatranja o diverziji i diverzantskim dejstvima mogu se grupisati na ona koja ga tumače u užem i ona koja ga tumače u širem smislu. Diverzije u užem smislu svode se na one radnje i akcije čiji je osnovni cilj rušenje, onnesposobljavanje i uništavanje vitalnih objekata infrastrukture u protivnikovoj pozadini. Druga tumačenja diverzantskih dejstava u širem smislu obuhvataju sva borbena dejstva u protivnikovoj pozadini čiji je cilj nanošenje gubitaka protivniku, stvaranje nesigurnosti u njegovoj pozadini, razvlačenje snaga i odvrćanje njegove pažnje sa glavnog pravca planiranih dejstava. *Pri tome, treba razlikovati diverzantska dejstva u protivnikovoj pozadini, ali na vlastitoj, državnoj teritoriji* (podvukao B. T.). Ako se dejstvuje u protivnikovoj pozadini na vlastitoj teritoriji, onda se tu ne radi samo o diverzantskim dejstvima već se najčešće radi o raznovrsnim borbenim dejstvima krupnih razmjera, s tim što se ona vode na partizanski način. Osnovna razlika između diverzantskih dejstava kako ih gleda klasična vojna teorija, i partizanskog oblika oružane borbe jeste u masovnosti partizanskih snaga i masovnosti borbenih dejstava, bogatstvu oblika i formi borbe, intenzitetu, aktivnosti i nametanju protivniku svog načina ratovanja, kao i u tome što se partizanski način ratovanja može uspješno izvoditi samo na vlastitoj teritoriji i uz masovnu podršku sopstvenog stanov-

⁸ »Vojno delo« br. 6/1984, str. 155.

⁹ »Vojno delo«, br. 1/1985, str. 144.

ništva, a diverzantska dejstva se izvode uglavnom specijalizovanim jedinicama i pretežno na tuđoj teritoriji».¹⁰ Iz citiranog teksta jasno se vidi da se nigdje ne negira mogućnost izvođenja diverzantskih dejstava u pozadini snaga agresora i na *vlastitoj* državnoj teritoriji. Jedino što tu posebno podvlačim jeste činjenica da u tim uslovima to neće biti *samo* diverzantska dejstva, već najčešće masovne borbe i bojevi i opštenarodni otpor, to jest borba i otpor širih razmjera vođeni na partizanski način ratovanja u koji su inkorporirana diverzantska dejstva kao sastavni elemenat. Zato ne shvatam sa čime se iz tog teksta ne bi mogao složiti Lj. Bošnjak. Da li je ta konstatacija da se partizanski način ratovanja može uspješno izvoditi samo na vlastitoj teritoriji i uz masovnu podršku stanovništva? Ako se Bošnjak ne slaže sa takvim zaključkom, neka on kao istoričar nađe bar jedan slučaj u istoriji ratova da je protivnik na tuđim teritorijama (koje osvaja i porobljava), iako je bilo takvih pokušaja, uspio da organizuje partizanske snage i primjeni način ratovanja u svoju korist. Ja takav primjer ne poznajem. Sva dosadašnja istorijska iskustva govore da se partizanski pokret može organizovati i uspješno voditi rat na partizanski način uz snažnu podršku stanovništva zemlje u kojoj se takav rat vodi protiv agresora.

Iz nesporazuma načelne prirode logično proizlaze i nesporazumi oko kvalifikacija konkretnih događaja. Na tome se ne bih duže zadržavao, ali moram reći u čemu je suštinska razlika između Bošnjaka i mene u kvalifikovanju napada grupe proleterskih i udarnih brigada na željezničku prugu i put Sarajevo — Mostar, 3/4. jula 1942. godine. Da li su to »diverzantska dejstva od strategijskog značaja«¹¹ kako tvrdi Bošnjak, ili je to »napadna operacija izvedena partizanskim načinom ratovanja«,¹² kakvo gledište ja, zastupam? Bošnjak u polemici oko ovog pitanja ne kazuje ništa novo, osim što negira moju tvrdnju u kritičkom osvrtu da je ta operacija u vojnoj historiografiji nazvana »Marš-manevar grupe proleterskih i udarnih brigada...« Takav naziv je toj operaciji dat u udžbenicima Katedre vojne istorije. Bošnjak kaže da je »takva ocjena odavno prevaziđena u historiografiji NOR-a.« Pri tome se poziva na datu kvalifikaciju istoričara Miše Lekovića iz 1966. godine. Slažem se da je, možda, ispravniji naziv te operacije, »ofanziva«, kako je naziva Leković, ili jednostavno napadna operacija grupe proleterskih brigada u Bosansku krajinu, kako je naziva general-potpukovnik Jovo Ninković u svojoj knjizi

¹⁰ »Vojno delo« br. 6/1984, str. 157—158.

¹¹ Dr Ljubomir Bošnjak »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945«, str. 147.

¹² »Vojno delo« br. 6/1984, str. 161.

»Nastanak i razvoj ratne operacije« (izdanje VIZ, Beograd 1984. str. 159). Bitno je da se tu razlikuju dve stvari: (1) napadna borbena dejstva kojima se obuhvata i napad na pomenute komunikacije i sva ostala napadna dejstva po etapama; (2) diverzantska dejstva na rušenju pruge koja su bila sastavni dio napada na tu komunikaciju, a ne neka samostalna diverzantska dejstva.

Isti je slučaj i s kvalifikacijama napada Prve krajiške brigade na aerodrom Rajlovac, noću 10/11. avgusta 1943. Bošnjak tvrdi da je to bila diverzantska akcija, a ja da je to bio tipičan napad partizanske brigade na aerodrom sa velikim efektima rušenja i uništenja tehnike neprijatelja, što samo znači da su diverzantska dejstva bila integrisana u napadna kao širi taktički okvir. To što svaki od nas ostaje pri svojim shvatanjima posljedica je različitog poimanja partizanskog načina ratovanja i nikako ne znači da obojica možemo biti u pravu. Prema Bošnjaku, moja shvatanja o tome su shematizovana, a njegova ispravna. Evo šta on o tome kaže: »Shematizovanim pristupom u procjeni napadnih dejstava Todorović osporava i diverzantski metod izvršenja akcija Prve krajiške brigade na aerodrom Rajlovac noću između 10. i 11. avgusta 1943. godine.«¹³

Najteža posljedica izloženih zabluda javlja se u Bošnjakovoju studiji kada neke naše operacije povezuje sa savezničkim vazduhoplovnim operacijama i kvalifikuje ih kao diverzantske. Riječ je o sinhronizovanim napadima NOV i POJ i savezničke avijacije na suvozemne komunikacije na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. godine. Bošnjak u svojoj polemici netačno prikazuje moje navode u kritičkom osvrtu (»Vojno delo« 6/84, str. 162—165). Tvrdim, a to se lako može uporediti, da sam dosljedno citirao podnaslov iz Bošnjakove knjige: »Diverzantska operacija rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944«. Međutim, citirao sam u tom kontekstu i Bošnjakove navode: »Upravo zbog toga su jedinice NOVJ, u sadejstvu sa savezničkim vazduhoplovstvom, od 1. do 7. septembra 1944. izvele jednu od najvećih diverzantskih operacija u drugom svjetskom ratu koja je nosila šifrovani naziv 'Retvik' (*Retweek* — *Nedelja pacova*)«¹⁴. Razumije se da sam morao kritikovati takvo stanovište ne samo zbog naučne istine već i zbog toga što ono objektivno ide naruku onim snagama u svijetu koje nastoje da minimiziraju naš narodnooslobodilački rat i da ga proglase pokretom otpora, a sva borbena dejstva da svedu na gerilske i diverzantske akcije.

¹³ »Vojno delo« br. 1/1985, str. 146.

¹⁴ Lj. Bošnjak: »Diverzantska dejstva...« — str. 266.

U polemici sa tim mojim stavom Bošnjak, između ostalog, kaže: »Jedna je od najtežih zamjerki koje mi upućuje Todorović što rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. 'opisuje (m) kao tipičnu diverzantsku operaciju strategijskog značaja, kojom je rukovodio Vrhovni štab NOV i POJ s Titom na čelu', jer, po njegovom mišljenju, 'tek kada su britanski istorijski izvori postali dostupni, prihvatanjem takve kvalifikacije pomenute operacije, pojavili su se i u našim publikacijama napisi o diverzantskoj operaciji jedinica NOV i POJ pod nazivom 'Retvik'. Takva konstatacija je, ako pogledamo izvore koji su korišćeni u rekonstrukciji ove operacije, apsurdna.«¹⁵ Pitam Lj. Bošnjaka u čemu je izražena apsurdnost moje tvrdnje, kada on sam u svojoj knjizi »Diverzantska dejstva...« str. 266. navodi da je ovu operaciju Vrhovni štab NOV i POJ nazvao »rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944.« Dakle, ovu operaciju Vrhovni štab NOV i POJ nije nazvao diverzantskom operacijom, a nije joj dao ni šifrovani naziv »Retvik.« Zato sam u kritičkom osvrtu na Bošnjakovu, knjigu između ostalog, o tome napisao: »Treba konstatovati da su toj operaciji kvalifikativ 'diverzantska operacija' dali Britanci a ne naš Vrhovni štab. Takva kvalifikacija te operacije logičan je izraz njihovog poimanja diverzija i diverzantskih dejstava u širem smislu kao borbenih dejstava u protivnikovoj pozadini...«¹⁶ Dodao sam još i to da je bilo nekritičkog preuzimanja britanskih interpretacija o ovoj operaciji, te da su se u nekim našim časopisima pojavili takvi napisi prema kojima je saveznička komanda u Italiji isplanirala tu operaciju, a da ju je Vrhovni štab NOV i POJ samo odobrio. Ova konstatacija se nije odnosila na Bošnjaka, što je njemu poznato. Pri tome sam napisao i ovo: »S pravom se može postaviti pitanje zašto naši istoričari tu operaciju ne nazivaju imenom koje joj je dao Vrhovni štab NOV i POJ, koji ju je, uostalom, planirao i njome rukovodio.«¹⁷

I oko broja angažovanih snaga u operaciji rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. godine Bošnjak ističe da postoje bitne razlike u mojim konstatacijama, datim u kritičkom osvrtu, i onih koje je on dao u svojoj studiji. S tim u vezi on kaže: »U mojoj studiji dati su podaci o učešću snaga i ukupnim efektima, te je suvišno dokazivati da u toj operaciji nisu učestvovalе cjelokupne snage NOVJ. Međutim, Todorović tvrdi 'da su u toj operaciji učestvovalе cjelokupne snage NOV i POJ, a one su u to vrijeme brojale oko 500.000 ljudi'«. ¹⁸

¹⁵ »Vojno delo« br. 1/1985, str. 146.

¹⁶ »Vojno delo« br. 6/1984, str. 163.

¹⁷ Isto, str. 164.

Činjenica je, međutim, da se u kritičkom prikazu ne iznose nikakvi drugi podaci sem onih koje je dao sam autor u svojoj studiji tako da ova njegova opaska zvuči kao da polemíše sam sa sobom. Čitalac će se u to i sam uvjeriti iz ovih redova koje citiram iz Bošnjakove studije: »Cilj operacije bio je rušenje glavnih saobraćajnih objekata (putnih i željezničkih) u svim djelovima Jugoslavije jednovremenim napadom jedinica osam korpusa NOVJ (24 divizije i 1 operativna grupa sa 79 brigada sa oko 120.000 boraca) i četiri operativne zone NOVJ, te jedinica glavnih štabova NOV i PO Slovenije, Srbije, Vojvodine i Makedonije, kao i savezničkih vazduhoplovnih snaga...«¹⁹

Iz navedenih Bošnjakovih podataka jedini logičan zaključak bi bio da su u operaciji učestvovalе cjelokupne snage NOV i POJ. Bošnjak kaže »rušenje glavnih saobraćajnih objekata u svim dijelovima Jugoslavije«. Zatim navodi učešće osam korpusa i snage NOV i PO Slovenije, Srbije, Makedonije i Vojvodine. Ne pominju se posebno snage NOV i PO Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Zna se da su u to vrijeme korpusi bili pod komandama glavnih štabova (izuzev Prvog proletarskog korpusa koji je bio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ). Poznato je, takođe, da su u to vrijeme na području Hrvatske dejstvovala četiri korpusa (4, 6, 8. i 10), da su na području Bosne i Hercegovine dejstvovala dva korpusa (3. i 5) i na području Crne Gore Drugi udarni korpus, a pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba Prvi proletarski korpus. To je osam korpusa, plus snage NOV i PO Slovenije, Srbije, Makedonije i Vojvodine. U zaključku o ovoj operaciji Bošnjak je, između ostalog naveo: »Jednu od najvećih diverzantskih operacija u drugom svjetskom ratu izvele su jedinice NOVJ u sadejstvu sa savezničkim vazduhoplovstvom od 1. do 7. septembra 1944, u kojoj je uzelo učešće preko 120.000 boraca.«²⁰ Na osnovu Bošnjakovih, objektivno protivrječnih, podataka postavio sam u kritičkom osvrtu pitanje: »Zbog čega su u Bošnjakovoj knjizi pogrešno interpretirani podaci o učešću naših snaga u navedenoj operaciji?«²¹ Umjesto odgovora na ovo pitanje Bošnjak meni pripisuje svoje podatke: »Todorović tvrdi da su u toj operaciji učestvovalе cjelokupne snage NOV i POJ, a one su u to vrijeme brojale oko 500.000 ljudi.«²²

Za razliku od druga Bošnjaka, ja sam se korektno odnosio prema autoru studije, ne dovodeći u pitanje podatke i istorijske činjenice koje Bošnjak kao doktor istorijskih nauka nesumnjivo dobro poznaje.

¹⁸ »Vojno delo« br. 1/1985, str. 147.

¹⁹ Lj. Bošnjak: »Diverzantska dejstva...«, str. 266.

²⁰ Isto, str. 306.

²¹ »Vojno delo«, br. 6/1984., str. 165.

²² »Vojno delo«, br. 1/1985., str. 147.

Ali poznavanje činjenica i opis događaja su nešto sasvim drugo od istorijske, pogotovu teorijske sinteze. On, međutim, meni osporava svaki nivo spoznaje stvarnosti iz NOR-a i kaže: »Isto tako, polazeći vjerovatno od toga da što je njemu nepoznato toga nije ni bilo, Todorović smatra da sam u analizi mjesta i uloge diverzantskih dejstava u funkciji operacija na jugoslovenskom ratištu 'malo pretjerao' u 'glorifikovanju' i da 'masovne borbe — bojeve i operacije, vođene partizanskim načinom ratovanja, poistovećuje (m) sa diverzantskim dejstvima'... Otuda je i pokušaj autora kritičkog osvrta da ospori ulogu i značaj diverzantskih dejstava u toku bitaka na Neretvi i Sutjesci, u vrijeme kapitulacije Italije, kao i u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.«²³

U drugom stavu Bošnjak, dalje, kaže: »Nedovoljno poznavajući suštinu date tematike, Todorović u svojim zaključnim teorijskim razmatranjima kaže: 'U našoj teoriji opštenarodnog odbrambenog rata, čiju osnovu čine iskustva iz narodnooslobodilačkog rata, nužno je jasno odgovoriti na pitanje: gdje je granica između masovnih i raznovrsnih borbi i bojeva koje će izvoditi svi dijelovi oružanih snaga i diverzantskih dejstava na privremeno zaposjednutoj teritoriji i uopšte u pozadini neprijateljevih snaga... Ako se takva dejstva izvode (odnosi se na diverzantska dejstva — prim. Lj. B.) samostalno, ona po pravilu ne prelaze taktički nivo. No, diverzantska dejstva, kako smo već konstatovali, mogu se izvoditi i u okviru napadnih i odbrambenih dejstava širih razmjera (bojevi, operacije) i u tom slučaju ona poprimaju, po pravilu, značenje pomoćnih, specifičnih dejstava u funkciji masovnog manevra (taktičkog, operativnog ili strategijskog).'²⁴ Sa citiranim mojim stavovima, koji su po Bošnjaku, izraz mog »nedovoljnog poznavanja suštine date tematike« on se svakako ne slaže, već kaže: »Sa ovakvim teorijskim uopštavanjem ne bih se mogao složiti, ponajprije zato što se u njemu shematskim pristupom nastoji uspostaviti 'granica između masovnih i raznovrsnih borbi i bojeva koje će izvoditi svi dijelovi oružanih snaga i diverzantskih dejstava...', a to, niukom slučaju, ne odgovara suštini narodnooslobodilačkog rata. Svodeći diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu u klasne sheme i pravilske odredbe, kao i na nivo oblika otpora, Todorović gubi iz vida da su diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu predstavljala masovnu borbu. Takva dejstva nisu, kako on tvrdi, izvođena 'samostalno', niti su imala 'značenje pomoćnih, specifičnih dejstava.'²⁵

²³ Isto, str. 147—148.

²⁴ Isto, str. 148.

²⁵ Isto, str. 148.

U citiranom dijelu teksta, u kojem Lj. Bošnjak izražava neslaganje sa mojim stavovima, u stvari, sadržana je i suština naših suprotstavljenih teza. Kao što je iz dosadašnjeg teksta vidljivo, ja zastupam tezu da su u partizanskom načinu ratovanja, a to znači i u našem narodnooslobodilačkom ratu, masovne borbe, bojevi i operacije osnovni sadržaji oružane borbe, a da su diverzantska dejstva inkorporirana i sastavni su elemenat masovnih borbi, bojeva i operacija. Ne negiram mogućnost da se diverzantska dejstva mogu izvoditi i kao samostalne borbene radnje, ali tvrdim da ta dejstva u partizanskom načinu ratovanja ne mogu poprimiti glavni sadržaj oružane borbe već moraju ostati na taktičkom nivou i uglavnom u ukupnoj oružanoj borbi imaju ulogu pomoćnih i specifičnih borbenih dejstava. Zbog toga zastupam mišljenje da je nužno razgraničiti ulogu masovnih borbi, bojeva i operacija i diverzantskih dejstava u ukupnoj oružanoj borbi u NOR-u i ONOR-u. Ljubomir Bošnjak to ne prihvata. Što on to razgraničenje ne prihvata stvar je njegovog ličnog uvjerenja, ali sa razlogom mu postavljam pitanje: zašto su moje postavke izraz »nedovoljnog poznavanja suštine date tematike, klasičnih shema i pravilskih odredbi« a njegove su postavke apsolutne istine? Na to pitanje će, uvjeren sam, objektivan sud dati čitaoci »Vojnog dela«.